

„TEZAURUL ROMÂN DE LA MOSCOVA...

...a devenit subiectul unei povești fantastice”*.

**Ariadna Zeck
Ana Savu**

În ziua de **15 decembrie 1916**, încărcat în 17 vagoane de marfă (la care s-au adăugat 4 cu 200 de gardieni și cu 3 delegații Băncii Române), tezaurul Băncii Române), tezaurul Băncii Naționale a României și bijuteriile M.S. Regina Maria a luat drumul Moscovei pentru „*a fi pus în siguranță*”¹.

La data de **27 iulie 1817**, o altă parte a tezaurului B.N.R., alături de *valorile diferitelor instituții bancare și de credit și a fondurilor arhivistice și muzeale aduse la Iași*”, adică „*documentele și manuscrisele Academiei Române, documentele Arhivelor Statului, zestrea arhivistică a muzeelor, pinacotecilor și chiar colecțiilor particulare*”² (V. G. Morțun, dr. C. Angelescu, I. Kalinderu, G. Enescu etc.), cu alte cuvinte „*avutul societății constând în titluri, efecte de orice măsură și obiecte prețioase etc.*”³ a fost încărcat în 24 de vagoane și expedit în Rusia.

Aceste două transporturi de bunuri de patrimoniu, la care se adaugă și altele adiționale cu obiecte de cult și mănăstirile și bisericile românești precum și bijuteriile din depozitele private și ale cetățenilor români au desemnat o realitate exprimată prin sintagma „*tezaurul românesc de la Moscova*”.

Chiar dacă în primii ani după consumarea politicii neatente la valorile culturale atât demersul științific cu rol educativ, cât și senzaționalul și-au spus/scriș întâmplător cuvântul, timp de peste cinci decenii, despre soarta tezaurului rămas la Moscova nu s-a mai scris nimic.

Când s-a întâmplat însă acest lucru, el s-a făcut din cu totul alte rațiuni și în cercuri restrânse, în nici un caz pentru a pune în mișcare, prin erudiție, mari dezbateri, mai controverse.

În fond, gestul cultural, oricât de discret ar fi, are ca efect amplificarea posibilităților de a dialoga cu un partener ideal. În acest caz însă, a fost sfidată orice fel de normă etică. „*Mai bine de un deceniu și jumătate a trecut de când tezaurul român a fost transportat în Rusia. Asupra lui, în acest timp s-a scris destul de mult. Cercetătorii serioși și iubitorii de senzațional și-au spus cuvântul. Cu toate acestea, opinia publică este tot atât de puțin lămurită astăzi, ca și acum 15 ani*”, scria în 1934 Mihail Gr. Romașcanu. Douăzeci de ani mai târziu, spiritul public era la fel. Fără

* Mihail G. Romașcanu 1934

¹ Romașcanu Mihail Gr. – *Tezaurul român de la Moscova*, Editura Cartea Românească, București, 1934.

² Lapedatu Alexandru – *Scrieri alese – articole, cuvântări, amintiri* – Editura Dacia, Cluj, 1985, p. 230.

³ Lapedatu Alexandru, *op. cit.*, p. 230.

reper, incapabil să definească nu numai conceptul tezaur, dar și ceea ce înțelegea prin greșelile trecutului. Încă un semn al precarității informației și educației în domeniu.

În anul 1958 culegerea nelimpede, scrisă pe fragmente și intitulată „*Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*”⁴, editată de Academia Română, cu un cuvânt înainte semnat de academicianul George Oprescu nu permitea stabilirea a cât anume din patrimoniul cultural s-a întors acasă. Discursul greoi, sec și confuz ca și acea atitudine ezitantă a mediilor noastre academice sunt astăzi cu atât mai greu de acceptat, cu cât la 7 iunie 1944, cu toată supravegherea instituită de sovietici asupra întregii României, Consiliul de Administrație și Consiliul General al B.N.R. „*au aprobat mutarea parțială sau totală a tezaurului Băncii din București și depozitarea acestui tezaur în caz de nevoie, la mănăstirea Tismana*”⁵. Înainte însă, ca cele 4.035 de casete în greutate brută de 212.245,305 kg din care 189.673,99044 kg aur, la care se adăugau 51 de casete cu „*aur polonez în păstrare*”, adică restul din tezaurul polonez care în septembrie 1939 a fost scos prin România și trimis în străinătate, pentru a nu fi capturat de trupele germane, să fie stocat la mănăstirea Tismana, un delegat special al Băncii a discutat cu Înalt prea Sfințitul Mitropolit al Olteniei despre „*dorința Consiliului Băncii de a reface mănăstirea Tismana, aripa distrusă în incendiu acum doi ani*”⁶.

Chiar dacă războiul și agresiune nazistă s-au soldat cu catastrofale sacrificii culturale prin distrugerea unor importante valori, lucrările de restaurare s-au desfășurat în linia legislației existente ce asigură nu numai armonizarea dintre vechi și nou prin crearea de noi spații multifuncționale, dar și sănătatea și protecția monumentului, confirmând ceea ce Oleg Șvidkovski avea să declare 40 de ani mai târziu: „*vocația și pregătirea profesională a unui arhitect se demonstrează prin capacitatea de a armoniza vechiul cu noul, prin sensibilitatea lucidă pentru demersurile istorice și culturale ale unei așezări*”⁷. Acest lucru a fost susținut, în primul rând de scrisoarea Comisiei Monumentelor Istorice, trimisă la 22 iunie 1944 conducerii B.N.R.:

„*Domnule Guvernator,*

Comisia Monumentelor Istorice vă aduce viile sale mulțumiri pentru lăudabila dumneavoastră inițiativă de a reface pe banii Băncii Naționale a României chiliile distruse de incendiu la mănăstirea Tismana și este de acord ca lucrările de refacere să înceapă imediat...”⁸.

În al doilea rând, de raportul întocmit de Serviciul Arhitectură al șantierului Tismana la 21 septembrie 1944:

⁴ *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958.

⁵ Circulara Secretariatului General al B.N.R. publicată în „Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova”, Editura Fundației Culturale Magazin Istoric, București, 1999, p. 88.

⁶ *Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova*, Editura Fundației Culturale Magazin Istoric, București, 1999, p. 89.

⁷ Oleg Șvidkovski.

⁸ *Scrisoarea Comisiei Monumentelor Istorice* publicată în *Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova*, op. cit. p. 89.

„Conform dispozițiilor ce am avut, lucrările de la Tismana continuă, refăcându-se aripile chiliilor distruse de incendiu. Am obținut din partea Comisiunii Monumentelor Istorice autorizația de a lucra pentru o cât mai repede folosire a încăperilor și de comun acord cu domnul arhitect inspector general Horia Teodoru de la Monumentele Istorice am amânat pentru campania 1945 executarea porticului din curtea interioară a mănăstirii... ”⁹.

La 4 februarie 1947, tezaurul B.N.R. s-a întors acasă. Tezaurul depus de Guvernul polonez „al lui Beck” a fost restituit în întregime, un an mai târziu.

Într-un moment de tensiune comparabil cu cel din 1916–1917, deoarece în ambii timpi istorici țara era în derută, conducerea Băncii Naționale, Consiliul de Miniștri și Marele Stat Major au demonstrat că prin „acțiunea Tismana” tăcerea a camuflat adevăratele intenții, iar trădările, lașitățile, regretele, neputințele, resemnările s-au aflat în afara oricăror discuții. Și atunci? Atunci, obiectiv și/sau subiectiv ne este imposibil să nu acceptăm întrebarea: se putea și altfel?

Pentru a ne asuma însă pe deplin povara aceluia trecut, trebuie mai întâi să definim termenul tezaur.

I. Semnificația unui concept

Accepțiunea terminologică, consacrată de Dicționarul limbii române literare contemporane este următoarea: „TEZAUR, tezaure, s.n. 1. Cantitate mare de bani, bijuterii, pietre scumpe sau obiecte reprezentând valori spirituale, strânse și păstrate în loc sigur; avere, bogăție mare... Loc (ținut sub cheie) unde se păstrează obiecte de preț... Cantitate de bani sau obiecte prețioase, ascunse de multă vreme în pământ și descoperite întâmplător; comoară... 2. Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise. Patrimoniul, averea, totalitatea bunurilor unui stat... locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, patrimoniul în bani sau în efecte al statului sau al unei bănci; vistierie, trezorerie. 3. *fig.* Ceea ce este socotit ca fiind foarte prețios și folositor, ceea ce este foarte iubit și prețuit; comoară, odor... Patrimoniul spiritual rezultat din munca culturală desfășurată într-un lung interval de întreaga omenire, de o anumită societate sau de un grup de cercetători într-un grupă de cercetători într-un anumit domeniu de preocupări”.

Atunci când ne referim la tezaurul românesc de la Moscova, capacitatea operațională a conceptului ne dezvăluie o realitate ce nu poate fi exprimată decât prin cumulul accepțiunilor indicate de dicționar. Avem a face, în definitiv, atât cu o componentă ce poate fi evidențiată prin cantități, cât și cu o producție culturală cu valoare spirituală.

Prima semnifică stocul de aur (conținând monezi și medalii) al Băncii Naționale Române, în greutate de 9.336.206 tone de aur fin, evaluat la suma de 321.580.456,84 lei aur. Echivalentul în lei a fost calculat potrivit legii din **29 martie/11 aprilie 1867**

⁹ Raportul întocmit de Serviciul Arhitectură de pe șantierul Tismana publicat în tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova, op. cit. p. 92.

privind stabilirea unui nou sistem monetar, care era încă în vigoare în anul 1916. La nivelul anului 1990, valoarea de 93.36206 tone de aur pur trimisă Rusiei se ridică la echivalentul de **1.200.663.081.56 USD**.

Cărțile și documentele Arhivei Naționale și ale Academiei Naționale și ale Academiei Române, obiectele de arheologie, operele de artă aparținând statului și colecțiile particulare, precum și obiectele de cult din mănăstiri și biserici au numai o excepțională însemnătate documentară și artistică pe care nu avem dreptul să o subestimăm. Chiar dacă prețuirea lor materială nu poate fi stabilită decât în mod convențional, ele semnifică în fapt valorile curate ale trecutului, definitorii pentru spațiul nostru cultural.

Pentru o mai bună înțelegere a acțiunii de adăpostire în Rusia a stocului de aur al B.N.R. și a celei mai mari părți a patrimoniului documentar și muzeal, ce a avut, neîndoiește, și dramul spus de dramatism, trebuie, mai întâi să vedem care a fost contextul internațional care a marcat perioada premergătoare primului război mondial.

II. Ipostaza politică externă determinantă

În dificilele condiții internaționale, o nouă redistribuire a sferelor de influență în Europa, în care Germania a devenit puterea continentală, precum și un nou echilibru a bătrânului continent au fost stabilite prin **Congresul de pace de la Berlin (1/13 iunie – 1/13 iulie 1878)**.

Deși la dezbaterile punctul de vedere românesc a fost enunțat limpede și afirmat cu hotărâre, fără echivoc de Ion Brătianu (prim-ministru) și Mihail Kogălniceanu (ministru de externe), prezența celor două personalități politice la Berlin nu a mai putut influența cu nimic prevederile deja stabilite ale tratatului ce se va semna la 1/13 iulie. În schimbul confirmării statutului de „*independentă*”, pe care singură și-l proclamase de mai bine de un an, România pierde sudul Basarabiei. Ca urmare, Rusia a devenit, atât în ochii guvernului, cât și în cei ai publicului intelectual, inamicul numărul unu.

În condițiile unei Europe șovăielnice, lipsită de stabilitate, cu o Franță oboșită de înfrângerea suferită în războiul franco-prusac din 1870–1871 și cu un Paris și o Londră dezinteresate de „*problema*” Balcanilor, singurele țări care puteau reprezenta o contrapondere față de revendicările teritoriale rusești, erau Germania și Austro-Ungaria. Acestea, alături de Italia au creat în 1882, blocul politico-militar al Puterilor Centrale (Tripla Alianță).

În atmosfera tensionată a acelor ani, apropierea guvernului liberal de Puterile Centrale a fost determinată de o multitudine de interese reciproce convertite la 18/30 octombrie 1833 într-un **tratat secret de alianță româno-austro-ungar** semnat la Viena. Conținutul documentului reînnoit periodic până în pragul primului război mondial (1892, 1902 și 1913) a fost păstrat secret. Cunoscut doar de prim-miniștri, el nu a fost adus niciodată în discuția parlamentului, de teama unanimității reacțiilor negative. Pentru oamenii antrenați în multitudinea de probleme ridicate de un asemenea act, putem spune că tratatul conținea un preambul și șapte articole, în care cele mai semnificative prevederi erau: caracterul defensiv al alianței; angajamentul părților de a se sprijini reciproc în

limita intereselor lor; obligația părților de a-și acorda ajutor în cazul unui atac neprovocat; menționarea prevederii de „*casus foederis*”, care incumba României obligația de a interveni atunci când Austro-Ungaria ar fi fost atacată la frontierele sale răsăritene; obligația părților de a se consulta în vederea măsurilor ce se impuneau în cazul unei agresiuni, în condițiile menționate în articolele anterioare.

Evoluția vieții politice internaționale de după „momentul” Berlin a demonstrat că aderarea României la Tripla Alianță a avut efecte pozitive din punct de vedere economic, exercițiu politic, viață instituțională etc. Astfel, România a fost scoasă din izolarea diplomatică în care se găsea, consolidându-i-se poziția în Europa de sud-est. Acest lucru, a atras, desigur, și unele avantaje economice pe piața Europei Centrale. În acord însă cu naționalismul zgomotos și public, practicat mai ales după 1990, clasa politică românească a resimțit această alianță ca pe o piedică în lupta pentru unificarea națională prin îngreunarea ajutorului pe care regatul îl putea acorda pe față românilor din Ardeal. Chiar dacă „*în ascuns*” naționaliștii ardeleni au continuat să primească sprijin și încurajări de la București, „*pe termen lung, și în perspectivă istorică, alianța cu puterile centrale mergea în contra intereselor naționale și împotriva simțămintelor marii majorități a românilor*”¹⁰, afirmă Vlad Georgescu în a sa istorie.

Pentru Puterile Centrale statul român devenea însă interesant din următoarele motive. În primul rând avea un statut geopolitic determinat atât de frontiera lanțului Munților Carpați, cât și de controlul asupra Dunării de jos. În al doilea rând, poziționarea României atrăgea vecinătatea imediată a două mari imperii rivale (granița româno-rusă de peste 900 km și româno-austro-ungară de 1.300 km). Apoi, România avea nu numai resurse economice și demografice semnificative, dar și cea mai solidă armată din sud-estul continentului. Prestigiul politic, diplomatic și militar în regiune însă, era asigurat de existența pe tronul României a dinastiei de Hohenzollern, de origine germanică. Și, nu în ultimul rând, prin teritoriul românesc cel de-al doilea Reich german avea asigurată securitatea granițelor aliatului său principal, Imperiul Austro-Ungar.

Însă, evoluția vieții politice și militare a Franței a determinat etajele de sus ale ierarhiei politice românești să ceară deschis în Parlament, încă din 1908–1909, renunțarea la alianța cu Puterile Centrale și revenirea la tradiționala politică de apropiere de Franța. Infidelitatea această istorică este confirmată la 1909 de prințul moștenitor Wilhelm care, după o scurtă vizită la București, raporta Berlinului că: „*în caz de război, România va refuza în cel mai bun caz să-și îndeplinească obligațiile de aliat, dacă nu se va decide chiar de a se alătura părții adverse*”¹¹.

În decembrie 1913, însuși bătrânul rege Carol declara ministrului Germaniei la București, că din cauza politicii naționale austro-ungare, „*poporul român nu va merge alături de Austria în cazul unui război... nu este suficient să avem tratate, trebuie ca acestea să fie și populare*”¹².

¹⁰ Georgescu Vlad – *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 177.

¹¹ Georgescu Vlad, *op. cit.*, p. 178.

¹² Georgescu Vlad, *op. cit.*, p. 178.

Părerea liberalilor, cu excepția lui C. Stere, era că locul României e alături de Antantă constituită în 1892–1893 și 1904–1907 din Franța, Rusia și Marea Britanie) poziție împărțită și de conservatorii democrați ai lui Take Ionescu, ca și de marea majoritate a personalităților implicate în viața politică implicit în viața politică a României antebelice.

Acestea au fost, în esență, istoria evenimentelor politice internaționale care au marcat perioada premergătoare primului război mondial.

La **15–28 iulie 1914** prin agresiunea Austro-Ungariei asupra Serbiei, s-a declanșat primul război mondial. Începutul primului război mondial a găsit națiunea română divizată pe teritoriul a trei state:

1. Regatul României care includea teritoriul cuprins între Sudul Carpaților și Dunăre; teritoriul cuprins între Marea Neagră și Dunăre și teritoriul cuprins între Carpații de Est și Prut;

2. Imperiul Rus care ocupa atât întregul teritoriu cuprins între Prut și râul Dniestr, aflat în basarabia, cât și brațul Chilia și o parte din litoralul Mării Negre.

3. Imperiul Austro-Ungar care cuprindea partea de est a României de astăzi (Bucovina), partea de sud vest (Banatul), platoul central al Carpaților (Transilvania) și partea de exterior a Carpaților (Maramureș, Crișana).

Așadar, cea mai mare parte a populației României de atunci se afla sub dominație străină. În acest context, având în vedere faptul că prioritatea politică a românilor era eliberarea teritoriilor ocupate și unificarea acestora în cadrul vechiului regat, țara a optat încă de la începutul primului război mondial să se alăture Antantei, adică Franței, Angliei, Rusiei. Tocmai în acele timpuri, când totul era șovăielnic și lipsit de stabilitate, Ion Brătianu în numele guvernului român și reprezentanții diplomatici ai Angliei, Franței, Italiei și Rusiei au semnat la București, la **14/27 august 1916**, două convenții. Una politică, care prevedea alipirea la România a Transilvaniei, Banatului și Bucovinei, alta militară, prin care țara noastră, cu ajutor militar primit de la Antantă, se obliga să declare război Austro-Ungariei. Cele două convenții au fost aduse în discuția Consiliului de Coroană întrunit la 14/27 august 1916, moment în care regele Ferdinand a comunicat șefilor de partide, foștilor prim-miniștri și altor înalți demnitari prezenți, că hotărârea intrării în război a României, cu o armată de aproape un sfert de milion de oameni (ce reprezenta cca. 15% din populația țării), a fost deja luată și că operațiunile militare erau deja în curs.

În timp ce ofensiva română a surprins adversarul pe poziții dificile, aflându-se pe patru câmpuri de luptă, aliații nerespectând convenția semnată în august, au schimbat fundamental situația României pe câmpul de luptă. „*Atâta timp cât armatele române au avut de făcut față doar trupelor bulgare și austro-maghiare, frontul a putut fi stabilizat. Intrarea însă în luptă a trupelor germane, comandate în nord de generalul Falkenhayn, la sud de generalul Mackensen, a schimbat rapid soarta războiului*”¹³. Prin această decizie, temerile lui Brătianu s-au dovedit, din nefericire întemeiate, iar toată prudența de care dăduse în negocierea intrării României în război, inutilă.

¹³ Georgescu Vlad, *op. cit.*, p. 182.

III. Evacuarea tezaurului României la Moscova

A – Primul transport

Agravarea dramatică a evoluției situației militare a determinat mutarea întregului Guvern, inclusiv a întregii familii regale, împreună cu alte instituții ale statului în Moldova. *Aflăm însă de la Iași – nota viitorul general R.R. Rosetti – de la Ion și Vintilă Brătianu, de la camarazi și de la alții aflați în posturile de conducere, greutățile ce le întâmpinau din partea rușilor care voiau să evacueze armata și guvernul nostru în Rusia, ceea ce evident nu se putea admite atâta vreme cât rămânea un petic oricât de mic de teritoriu național neocupat de adversar*¹⁴.

Dar sentimentul acut de teamă că „frontul nu va rezista și că prin urmare Moldova nu este decât o primă etapă a evacuării definitive spre rusia”¹⁵, alături de psihoza declanșată de orașul înghesuit și diform „ce se umpluse de refugiați din care mulți, mult prea mulți, nu aveau treabă și se îndeletniceau cu bârfeli și prevederi catastrofale...”¹⁶ au produs o agitație fără măsură și fără sens. Parlamentari și senatori cu cunoștințe tulburi, magistrați și înalți funcționari de stat, exacti și riguroși, persoane din cunoscute familii ale țării și câțiva indivizi din sfera banală a celorlalți oameni s-au evacuat la Herson (la gurile Niprului), localitate pregătită special pentru instalarea Suveranilor, a birourilor Parlamentului și a ministerelor românești. Doar „trei persoane reușiseră să schimbe, peste câteva luni, această stare de bolnăvicioasă deznădejde. ele fură: regina Maria, prin voința ei dărză de a nu se da bătută; N. Iorga, căruia patriotismul său vibrant îi inspirau toate acele articole care, prin „neamul Românesc” duseră cuvântul cel bun în toate unghiurile moldovei și ale frontului; generalul H.M. Berthelot, ale cărui optimism sănătos și încredere în izbânda finală trezi un început de încredere”¹⁷.

Luna noiembrie a anului 1916 a adus însă armatelor române înfrângere după înfrângere, realitate pe care se va întemeia și **Decretul nr. 3120 din 17 noiembrie 1916**, prin care Banca a fost autorizată să-și mute sediul de la București la Iași.

Înainte ca întâiul oraș al țării să fie evacuat, forțe și oameni politici, „întemeiați pe prevederile Convenției de la Haga, care asigurau protecția averilor particulare”, au dat o adevărată lecție de civism, prin promovarea ideii „că întregul stoc metalic al Institutului nostru de Emisiune să rămână la București. Ar fi fost desigur mai bine dacă cuvântul lor era ascultat. Dar cine mai putea oare pune temei atunci pe tratatele și convențiile dinainte de război, care deveniseră pentru năvălitori petece de hârtie fără valoare? forța învinsese dreptul. Realitatea dureroasă comanda rațiunii”¹⁸.

Asigurarea tezaurului a constituit o problemă extrem de importantă atât pentru Guvern, cât și pentru conducerea B.N.R., pentru că, susține Mihail Gr. Romașcanu, „alături de armata țării, Institutul nostru de Emisiune devenise al doilea factor de care

¹⁴ Rosetti Radu R. – *Mărturisiri (1914–1916)*, Editura Modelism, București, 1997, p. 172.

¹⁵ Kirițescu C. – *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, vol. 2

¹⁶ Rosetti Radu R., *op. cit.*, p. 172.

¹⁷ Rosetti Radu R., *op. cit.*, p. 172.

¹⁸ Rosetti Radu R., *op. cit.*, p. 16.

*depindea victoria finală*¹⁹. Însă, punerea în siguranță a tezaurului care garanta emisiunea, a creat în interiorul conducerii B.N.R. două curente de opinie. Primul susținea evacuarea tezaurului de către Bancă în localitatea indicată, nu înainte de încheierea tratatelor cu Guvernul. Cel de-al doilea agreea ideea conform căreia Guvernul avea obligația să rechiziționeze aurul și să-l depoziteze el însuși, unde va crede de cuviință. În acest caz, banca ar fi fost scutită de orice risc. Autoritatea guvernului sporea pe de o parte siguranța conservării tezaurului într-o țară străină, pe de altă parte, asigura facila lui repatriere. O limpezire, care să rezolve toate tensiunile și contradicțiile, se impunea. Astfel, hotărârile luate în ședința Consiliului General din data de **2 decembrie 1916** au clarificat/afirmat unitatea punctului de vedere al conducerii B.N.R.:

„Tezaurul se va strămuta dacă guvernul va încunoștința despre aceasta banca, fiindcă această strămutare prezintă un interes superior de stat. Numai după tratative cu guvernul imperial rus se va face strămutarea, întrucât are să se asigure paza și păstrarea lui.

2. Transportarea se va face sub supravegherea unei comisii compusă din doi membri ai Consiliului, un director și un cenzor, împreună cu casierul central al băncii și personalul ce se va crede necesar.

3. Această comisie va așeza tezaurul în localitatea ce i se va indica și pe cât se va putea într-un compartiment special, din ale cărei chei, una se va păstra de directorul de directorul Băncii Naționale.

*4. Se va stipula în protocolul ce se va încheia cu autoritățile rusești, care vor primi tezaurul în păstrare, că este și rămâne proprietatea băncii, care va putea dispune de el conform cu interesele ei și îl va putea inspecta oricând prin directorii și cenzorii săi*²⁰.

Așadar, primul curent de opinie se impusese. Mai mult, la data de **8 decembrie 1916, prin adresa nr. 777**, ministrul de finanțe E. Constantinescu comunica următoarele, proaspătului guvernator al B.N.R. (în persoana aceluiași I.G. Bibicescu): *Strămutarea Băncii Naționale de la București la Iași, împreună cu stocul metalic, a fost negreșit făcută în scop de a asigura această instituțiune și averea ei în contra unui resbel, în care armatele străine pun de obicei mâna atât pe averea Statului, cât și pe averile cari au o relațiune mai strânsă cu Statul. Stocul metalic al Băncii garantând întreaga circulație a biletelor de bancă, care reprezintă astăzi o mare parte din averea publică, trebuie să fie apărat cu mare băgare de seamă de un asemenea risc.*

Toate vicisitudinile războiului ce bântuiește țara nu se pot prevedea și nu se poate afirma în toată liniștea, că stocul metalic al Băncii este în orice caz asigurat la Iași. În consecință s-ar impune poate trebuința de a se lua și la Banca noastră națională precauțiuni ce s-au luat de puternica Bancă Națională a Franței, asigurând stocul metalic într-o țară străină.

Dacă Banca Națională a noastră ar crede, precum credem și noi că o asemenea precauțiune n-ar fi de prisos, atunci v-am propune mutarea stocului metalic și a oricăror

¹⁹ Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 7.

²⁰ Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 16–17.

valori ar crede Banca, la Moscova, unde tezaurul Imperiului, aflat la Kremlin, oferă o mai mare securitate decât oriunde. Transportul în alt loc, spre exemplu la Londra, este și mult mai greu și expus pericolului transportului pe mare, amenințat de submarineele germane.

Demersurile sunt făcute de pe acum pe lângă guvernul rusesc, pentru că mutarea averei Statului de la Casa de depuneri și de la Ministerul de Finanțe să se poată eventual face tot la Moscova"²¹.

În aceeași zi adresa ministrului de finanțe a fost supusă dezbaterilor Consiliului General al Băncii, și, tot atunci, directorul G.G. Danielopolu a fost autorizat de către aceeași conducere a Băncii să discute cu generalul A.A. Mossolov, ministrul Rusiei la Iași, problema trimerii tezaurului la Moscova.

La data de **11 decembrie**, generalul A. A. Mossolov informa pe ministrul român de finanțe, că a autorizat telegrafic să semneze protocolul privind încărcarea tezaurului B.N.R. într-un tren special, cu mențiunea că **guvernul rus garantează integritatea tezaurului atât în timpul transportului, cât și pe timpul rămânerii acestuia la Moscova**. La **12 decembrie 1916**, Consiliul de Miniștri și-a asumat în mod lucid și liber problema „strămutării tezaurului în țară străină”. Prin **jurnalul nr. 20.901 bis**, cabinetul Ion I.C. Brătianu, „găsea că este nevoie să pună în siguranță în Rusia, tezaurul Băncii Naționale și aprobă transportarea lui”. **Legea votată în aceeași zi și promulgată la 24 decembrie** a sancționat dispoziția celor 11 miniștri: Victor Antonescu, Vintilă Brătianu, Al. Constantinescu, M. Pherechide, C.I. Istrate, G.M. Cantacuzino, E. Costinescu, I.G. Duca, D. Greceanu, Take Ionescu și Gh. Mârzescu. *Întemeindu-se pe aprobarea guvernului român și pe asigurările date de Rusia, Consiliul General al Băncii naționale a României a aprobat transportarea tezaurului la Moscova*"²².

Astfel, din punct de vedere legal, chestiunea evacuării tezaurului Băncii, era pe deplin lămurită. În prezența generalului A.A. Mossolov și a reprezentanților B.N.R., în ziua de **12/25 decembrie 1916**, în gara Iași a început încărcarea stocului metalic al Băncii Naționale Române.

În ziua de 12/25 decembrie 1916 au fost încărcate șapte vagoane (...) punându-se în fiecare vagon câte 100 (o sută) de lăzi, adică în total 700 (șapte sute) de lăzi.

În ziua de 13/26 decembrie 1916 au fost încărcate încă alte șapte (7) vagoane (...) punându-se în fiecare vagon 100 (o sută) de lăzi, în afară de vagonul nr. 44083 CzB.M. în care au fost încărcate 140 (o sută patruzeci) de lăzi, adică în total 740 (șapte sute patruzeci) de lăzi.

În ziua de 14/27 decembrie 1916 au fost încărcate alte trei vagoane (...) punându-se în primele două câte o sută (100) de lăzi și în al treilea 98 (nouăzeci și opt) de lăzi, adică în total 298 (două sute nouăzeci și opt) de lăzi.

Valoarea totală a tezaurului în aur efectiv, format din monede de diferite feluri și din lingouri de aur, încărcate în sus-numitele vagoane este conform declarației Băncii naționale a României, de lei aur 314.580.456,84 bani (...).

²¹ Bibicescu I.G. – *Opt ani la Banca Națională a României*, București, 1921, p. 24–215.

²² Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 21.

În afară de tezaurul Băncii Naționale a României mai sus indicat, au fost încărcate în același vagon, nr. 225.629 O.B. alte două lăzi purtând sigiliile Băncii Naționale a României, lăzi a căror valoare declarată este de 7 (șapte) milioane”²³, sumă ce semnifica valoarea în lei aur a bijuteriilor M.S. Regina Maria.

La sfârșitul încărcării vagoanelor a fost redactat un protocol în trei exemplare originale, unul fiind predat reprezentantului guvernului rus, unul ministrului român de finanțe și cel de-al treilea delegaților B.N.R. Documentul purta semnăturile lui A.A. Mossolov, ministrul Rusiei, a lui Victor Antonescu, noul ministru de finanțe și ale lui Th. Capitanovici, A. Saligny și M.Z. Demetrescu, delegații Băncii, care au și însoțit transportul tezaurului. Theodor Capitanovici a primit și însărcinarea de a rămâne la Moscova, în vederea păstrării uneia din cheile încăperii în care avea să fie depozitat tezaurul. Semnând însă protocolul, ministrul de finanțe confirma faptul că „Banca Națională a României și-a transportat tezaurul său prin intervenția și cu consimțământul guvernului român și că tezaurul constituie proprietatea privată a Băncii Naționale”.

La 15/28 decembrie 1916, ora 3 dimineața, trenul, compus din 17 vagoane de marfă conținând tezaurul, 4 vagoane cu 200 de gardieni și 3 vagoane cu delegații Băncii naționale a părăsit Iașul, sosind la Moscova în ziua de **20 decembrie/2 ianuarie 1917, ora 4 dimineața**. Însoțit de cei 200 de militari, convoiul s-a îndreptat spre Kremlin, unde s-a încheiat un protocol provizoriu de recepționare a casetelor depozitate în vederea verificării și inventarierii conținutului lor în Sala Armelor din Kremlin, într-un compartiment de rezervă al Sucursalei Băncii de Stat din Moscova.

Interesant de subliniat ni se pare că, acest protocol nu a fost găsit de studioșii în domeniu. Nu începe îndoială că el a fost redactat, deoarece protocolul din 16 februarie 1917 amintește de el. Numai că, lipsa lui din discursul sec al documentelor de arhivă ne face bănuitori. Și asta cu atât mai mult, cu cât din schimbul de telegrame din august 1921 între Departamentul de Stat din Washington și legația Statelor Unite ale Americii din București, având ca subiect aurul românesc, aflăm că „*nici unul din lingourile trimise la Moscova nu a fost marcat în vreun fel*”. Cu alte cuvinte, nu a fost indicată finețea/calitatea lor în karate. Să fie vorba de o neglijență frapantă sau de blânda și deloc docta ignoranță? Deocamdată, greu de răspuns.

Inventarul efectuat de delegații români și ruși, care a durat 19 zile (de la 9 ianuarie la 4 februarie), semnat de reprezentanții ministrului rus de finanțe: Iakovlevici Kovalnișky și N.V. Iakovlev, de cei trei delegați ai B.N.R.: Th. Capitanovici, A. Saligny și M.Z. Demetrescu, ca și de P. Guerin, consulul general al României la Moscova, în calitate de reprezentant al guvernului român, a constatat că tezaurul Băncii Naționale împachetat în 1.738 de casete, avea o valoare de 314.580.456,84 lei aur, iar bijuteriile M.S. Regina Maria cuprinse în două casete erau evaluate la 7.000.000 lei aur. În total deci, valoarea întregului depozit făcut la Moscova pe numele Băncii naționale în 1.740 de casete, era de 321.580.456,84 lei aur. Ca informație suplimentară adăugăm că numărul

²³ Documentul nr. 14 publicat în Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova, *op. cit.* p. 156-157.

sacilor în care se aflau monezile Băncii era de 13.823 cu ocazia verificării din timpul inventarierii, după un plan dinainte stabilit, numai conținutul a 3.565 de saci a fost numărat și cântărit. Să fie vorba de aceeași lipsă de inteligență teoretică și practică sau de funcționari medii lipsiți de elementara morală profesională?

Terminarea verificărilor tezaurului a fost urmată în mod firesc, de încuierea porților compartimentul situat la parterul Palatului Oprejnaia din Kremlin, unde a fost depus. Acesta era prevăzut cu 4 ferestre, asigurate atât prin bare de fier, cât și printr-un sistem de alarmă electric. Poarta interioară purta sigiliul B.N.R., iar cea exterioară sigiliul delegaților ministerului rus de finanțe. Cheile de la grila de fier interioară au fost luate de Th. Capitanovici, iar cele de la poarta exterioară de Vasili Iakovlevici Kovalnișky, consilier de stat și conducătorul sucursalei din Moscova a Băncii de Stat. Paza tezaurului a fost încredințată unei gărzi rusești. În acest fel, *„în beciurile de la Kremlin, tezaurul era pus în siguranță. Poporul rus, prin reprezentanții săi legali, asigurase Băncii Naționale și guvernului nostru conservarea și restituirea lui”*²⁴.

La 16 februarie 1917 a fost încheiat încă un protocol, extrem de important, deoarece primul său punct statua faptul că, având în vedere verificarea efectuată și inspectarea condițiilor în care va fi păstrat tezaurul, nu va mai fi necesară o nouă verificare în momentul restituirii. Doar casetele al căror sigiliu va fi găsit rupt, urmau să fie deschise.

Potrivit **Decretului nr. 3.264 din 24 decembrie 1916**, stocul metalic al Băncii Naționale și bijuteriile Reginei Maria au fost puse *„în siguranță”*. Pe 23 mai 1917 Th. Capitanovici, directorul Băncii Naționale alături de M.Z. Demetrescu au inspectat tezaurul depus la Kremlin și au conchis că *„totul este în regulă”*.

B. Al doilea transport

În primele zile ale anului 1917, situația României s-a agravat. La sfârșitul lui ianuarie 1917, frontul s-a stabilizat în Moldova de Sud, lăsând în mâinile Puterilor Centrale trei sferturi din teritoriul vechiului regat. Cu sprijinul aliaților, armata română s-a refugiat în Moldova, pentru a se reorganiza, Iași devenind, în acest fel, *„inima țării”*.

*„Deși Moldova era încercuită din trei părți de trupele Puterilor Centrale, frontul românesc n-a putut fi străpuns atâta vreme cât trupele imperiale ruse au fost în stare să mențină stabilitatea frontului de la nord și atâta vreme cât legătura vitală și directă cu apusul se putea totuși realiza prin teritoriul rusesc; în vara lui 1917, trupele române au reușit să obțină victoriile de la Mărăști și Mărășești care puneau capăt speranțelor lui Mackensen de cucerire a Moldovei”*²⁵.

În aceste circumstanțe, la Iași se punea din nou în discuție problema evacuării aurului țării. În urma propunerii lui Nicolae Titulescu (ministru de finanțe), Consiliul de Miniștri (format din Ion I. C. Brătianu, M. Pherekide, Take Ionescu, Barbu Șt.

²⁴ Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 27.

²⁵ Georgescu Vlad, *op. cit.*, p. 183.

Delavrancea, Emil Costinescu, Dim. Greceanu, Al. Constantinescu, G.M. Cantacuzino, N. Titulescu, I.G. Duca, Gh. Mânzescu, Vintilă Brătianu și Const. Iancovescu) hotărăște, prin **Jurnalul nr. 275 bis din 18 iulie 1917, în temeiul art. 1 al Legii din 24 decembrie 1916**, mutarea sediului și avutului Băncii Naționale Române în Rusia. Hotărârea a fost adusă la cunoștință guvernatorului rus prin **scrisoarea nr. 11.960 din 22 iulie, semnată de Nicolae Titulescu și I. Angelescu** (cunoscut economist în epocă), și avea următorul conținut:

„Am onoarea a vă înainta în copie jurnalul Consiliului de Miniștri, din 18 iulie a.c., prin care banca Națională este autorizată, conform art. 1 al legii publicată în monitorul oficial nr. 233/916, a-și strămuta aiurea sediul și avutul ei, cât și pe cel pe care îl păstrează.

În consecință, vă rog, ca dintr-o dată, dau mai multe rânduri, să luați măsurile necesare pentru ca, față de împrejurările eventuale, interesele Băncii să fie apărute.

Bineînțeles, vă rugăm să țineți seama că Statul va avea aci nevoie mai departe de concursul Băncii și deci vă rugăm a îngriji să se rețină stocul necesar de bilete pentru acest scop, banca funcționând mai departe aici”.

În același sens s-a făcut o comunicare tuturor instituțiilor bancare mai importante, care au fost invitate să ia grabnice măsuri pentru ca „*avutul societății, consistând în titluri, efecte de orice natură, obiecte prețioase, etc., să poată fi imediat expediate în Rusia*”²⁶.

În timp ce în Iași pregătirea pentru transportarea comorilor țării în Rusia se făcea în mare grabă, dincolo de Nistru, împărăția Romanovilor se năruia. Chiar dacă au existat garanții scrise date de guvernul rus, și chiar dacă încrederea e o calitate admirabilă, acest al doilea transport semnifică din punctul nostru de vedere proiecția unei lumi autodistructive fără limită, în care absurdul devine un mod firesc de existență.

Pentru a evalua această iresponsabilitate colectivă, propunem cronologia evenimentelor politice din Rusia, până în momentul în care al doilea transport cu tezaurul român „*în valoare de peste 9 miliarde de lei aur a fost instalat la Moscova*”²⁷.

Anul 1917

Martie 14. Constituirea Guvernului provizoriu. Prințul Lvov, președinte al Consiliului

15. Abdicarea Țarului Nicolae al II-lea în favoarea Țareviciului, Marele Duce Mihail, fiind regent.

16. Renunțarea Marelui Duce Mihail în favoarea Guvernului provizoriu.

17. Apelul Sovietului din Petersburg către popoarele lumii în favoarea unei păci imediate.

Aprilie 17. Sosirea lui Lenin.

Mai 12. Demisia ministrului de război, Goutschkoff.

15. Demisia ministrului afacerilor străine, Miliukoff.

17. Formarea primului cabinet de coaliție.

²⁶ Bibicescu I.G., *op. cit.*, p. 32.

²⁷ Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 43.

- Iunie 16. *Primul Congres Panrus al Sovietelor din Petersburg.*
 Iulie 1. *Ofensivă rusă.*
 14. *Demisia miniștrilor cadeșilor.*
 16–18. *Demonstrațiile bolșevicilor contra ofensivei și a războiului*
 20. *Demisia președintelui Consiliului, prințul Lvov. Kerenski, președinte al Consiliului. Al doilea cabinet de coaliție.*
 August 3. *Demisia lui Kerenski*

Acest al doilea transport, alături de cele trei vagoane încărcate cu valorile Băncii Naționale conținute în „188 case, a căror valoare declarată era de 1.594.836.721,09 lei aur”²⁸ au mai fost încărcate și „o parte din arhivele statului și ale ministerelor, actele orașenești ale Brașovului, aduse la București ca să fie salvate, picturile lui Grigorescu și alte tablouri rare din pinacoteca Statului și din muzeul Kalinderu... variatele gajuri ale Muntelui de Pietate, odoarele mănăstirești din Moldova și Muntenia, prețioasele colecții ale Academiei Române, compuse din numeroase documente originale, 300 de pergamente cu pecești domnești, 25 de volume-manuscrise române și slavone, câteva tablouri în ulei, de mare valoare – printre ele și portretul lui Avram Iancu, făcut după natură de pictorul Rosenthal – unele rarități între care și vestitele „Răspunsuri ale Mitropolitului Varlaam din 1644 la Catehismul calvinesc” – unicul exemplar cunoscut – colecțiunile de medalii și monezi vechi moldovenești și muntenesti, strânse cu osârdie de Dimitrie Sturdza, precum și piesele rare ale muzeului nostru de Antichități, cuprinzând vestita „Cloșcă cu puii de aur”, singura urmă de trecere a Goșilor pe la noi. Valori incalculabile... Tot ce era mai de preț, tot ce alcătuia o bogăție nobilă și sfințită de veacuri în durerile neamului nostru, toată aurăria și argintăria lucrată cu ciocanul și bătută în nestemate – faima mănăstirilor și singuratecelor schituri – ... acele panaghii ale lui Ștefan cel mare de la Mănăstirea Neamțului și evangheliile slavonești ferecate în aur și-n argint din veacul XV și XVI; ... odoarele Brâncovenesti ale Horezului și cele Cantacuzinești de la Mănăstirea Dintr-un lemn; ... urmele pietății bătrânilor voievozi și a strămoșilor noștri – care-și însemnau și în acest chip trecerea lor prin viață – și care s-au păstrat sute de ani prin sfintele lăcașuri, ca niște moaște scumpe din trecutul sbuciumat al poporului românesc...

Durerea noastră este însă cu deosebire mare, când ne vin în minte odoarele lui Atanaric. Tezaurul de la Pietroasa era citat, ca o podoabă a României, în toate manualele străine de artă veche, descris în amănunțime și râvnit de cele mai vestite muzee. Iar inscripția gotică de pe verigă, scrisă cu caractere runice, a fost cetită cu emoție și tâlmăcită în felurite chipuri de marii învățați ai lumii... O bună parte din tezaur fiind alcătuit din obiecte fără preț, iar unele din odoarele mănăstirești, cum sunt acele minunate evanghelii de la Neamț, chivotele și epitrahilul de la Bistrița și toate darurile lui Vasile Lupu și ale soției sale, Tudosca, de la biserica Trei Ierarhi din Iași, între care și acea minune de evanghelie scrisă de Isidor din Bădăuți, apoi monezile și medalile vechi românești ale Academiei și comorile de la Pietroasa”, obiecte, în genere, unice, „ce nu se pot plăti cu tot aurul lumii”²⁹.

²⁸ Romașcanu Mihail Gr., *op. cit.*, p. 34.

²⁹ Pătrășcanu D.D. – *În fața națiunii*, Editura H. Steinberg & Fiul, București, 1928, p. 9-10.

Când panica s-a instalat, și „*au început să se strângă, cu înfrigurare, toate bogățiile țării românești, spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privirea sa: starețul mănăstirii Secul, din județul Neamțului. Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri, între cari și acel vestit aer al lui Nestor Ureche, mare vornic al țării de jos și al soției sale Mitrofana, din 1608 „în zilele blagoslovitului Voievod Simion Movilă”*”. Numele starețului, care a văzut limpede și nu a avut încredere în rusia țaristă, opunându-se cu hotărâre... ca să predea odoarele mănăstirii, este protosinghelul Ilarion Bălăiță”³⁰.

În timpurile acelea, când Iașii erau sub război și totul era șovăielnic și lipsit de stabilitate, gestul monahului ghidat de un instinct superior s-a singularizat însă. Pe fondul general de haos sinistru, publicul intelectual nu a făcut nici cea mai banală observație față de acest „*export temporar*” de obiecte de preț din aur și argint, broderii și țesături scumpe ce se întrebuițau cu prilejul marilor sărbători creștine alături de veșmintele liturgice, picturi și grafică de valoare materială enormă, nici pe departe însă comparabilă cu valoarea lor artistică și sentimentală. Incultura bestială în domeniu, puțină preocupare pentru păstrarea patrimoniului cultural intact și sănătos, ca și lipsa unei legislații de specialitate (**prima lege din istoria culturii noastre care va defini conceptul de bun cultural este elaborată abia în 1935**) au făcut ca încărcarea și depozitarea valorilor trecutului nostru să nu aibă nici o ordine rațională, nici un fel de distribuție metodică sau/și organizare logică.

Despre imposibilitatea responsabililor de acest al doilea transport de a inventaria științific și de a crea condiții de igienă bunurilor culturale vorbește „**Jurnalul**” intim al lui **Alexandru Lapedatu**, istoricul însărcinat de cabinetul Brătianu cu evacuarea documentelor și manuscriselor Academiei Române, documentelor Arhivelor Statului, a obiectelor de mare valoare patrimonială din muzee, pinacoteci și chiar din colecții particulare.

Din „**Jurnalul de la Moscova**” (re)publicăm numai fragmentele referitoare la „*exportul temporar*” al tezaurului neclăsat și necatalogat, care continuă să constituie o apreciabilă problemă de discuție între părți.

„**Vineri, 21 iulie** – Am fost chemat la Minister de secretarul general care, de față cu Valaori și Dobrescu, mi-au comunicat că s-a hotărât transportarea obiectelor noastre istorico-artistice în Rusia și că, deci, să fac preparativele necesare în vederea îmbarcării lor.

Sâmbătă, 22 iulie – M-am prezentat, cu Dobrescu, la dl. Duca, care i-a spus că avem, în trenul așa-zis al Băncilor, patru vagoane la dispoziția Ministerului de Culte, să cerem camioane-automobile de la Cartierul general și să fim gata ca la formarea trenului să îmbarcăm (...).

Duminică, 23 iulie – La ora 9 dl. Duca, unde se găseau chemați în vederea evacuării, și funcționarii superiori ai Ministerului. Primit fiind cu Gîrboviceanu –

³⁰ Mihail Alex. F. – Noi completări despre tezaurul de la Moscova, D.D. Pătrășcanu ne dă interesante amănunte, *Dimineața* din 27 iulie 1933, p. 12.

ministrul era încă în pat – am raportat cele ce isprăvisem, apoi am arătat părerea dlui. Iorga ca capul lui Mihai Viteazul să fie îngropat în altarul Mitropoliei sau în vreun cavou de la Eternitatea, să nu fie dus în Rusia întrucât, în starea de lucruri de acolo, ar putea fi profanat. Ministrul e însă de părere, că, dimpotrivă, prețioasa relicvă să fie dusă, în caz de evacuare generală, în Rusia, ca un simbol al războiului pentru Unitatea națională.

Ieșind, am fost rechemat, prezentat dlui. G. Enescu, sosit câteva minute mai înainte, și rugat să iau în samă și lada sa cu mss. Ne-am dat întâlnire la ora 3, la Mitropolie, ca să aducă lada acolo. La aceeași oră am luat înțelegere și cu dl. Morfun în privința lăzilor sale cu tablouri, care vor merge împreună cu ale Statului. (...)

Luni, 24 iulie – (...) *La rampă am constata că avem trei vagoane la dispoziție și că, în caz de nevoie, am putea avea și un al patrulea. (...)*

Marți, 25 iulie – *La amiază am aflat însă că ni s-a luat un vagon, al treilea, de Creditul rural – se zicea chiar, de dl. Vintilă Brătianu personal.*

...

Cu această ocazie trebuie să arăt că în unele din vagoane, ale instituțiilor financiare, am constatat că se puse lăzi cu veselă, în timp ce, pentru mss. și doc. Academiei și Arhivelor nu se găseau vagoane. (...)

Miercuri, 26 iulie – *S-a încărcat și vagonul al treilea, s-a făcut lista lăzilor cu specificarea lor pentru Protocolul general al Statului, s-au luat permisele de călătorie de la Siguranță, s-au făcut, în sfârșit, toate formalitățile pentru călătorie, atât pentru vagoane, cât și pentru personal. Seara însă, la 8, când m-am dus la gară cu bagajele de mână, ni s-a spus că numai dimineața, între 8–10, va pleca trenul. Abia am fost îngăduiți să depunem bagajele în tren, într-un vagon de cl. III, căci vagoanele de cl. I și II au fost rezervate – cu pază puternică – pentru rude și prieteni ai celor puternici, persoane, metrese chiar, ce n-aveau nimic comun cu instituțiile ce-și transportau averile și tezaurele în Rusia.*

Joi, 27 iulie – *Venind la gară pentru plecare, am aflat că trebuie să rămânem până a doua zi, deoarece rușii, care n-au fost chemați să asiste, la îmbarcare, nu vor să ia în primire vagoanele, fără să fie revizuite de față cu ei. A trebuit dar lăzile să fie descărcate și reîncărcate în fața lor, numerotate și inventariate fiind vagon cu vagon.*

...

În sfârșit, după destule piedici, s-a făcut luarea în primire a vagoanelor, care au fost lăcătuite, sigilate și date în paza cazacilor atașați la trenul nostru. (...)

Vineri, 28 iulie – *N-am putut pleca până la ora 2, între altele pentru că protipendada a venit târziu la gară și s-a certat țigănește pe locurile de cl. I și II – La ora 5 am trecut Prutul. (...)*

...

Luni, 31 iulie – *Pe seară, pe la 7, trecem Niprul între Cercaz și Buhușcova.*

Joi, 3 august – (...) *Seara, la 10 ajungem la Moscova, în stația Briansk, unde ne părăsesc cei câțiva care au camere angajate la hotel, cu prefuri fabuloase (50*

ruble). Restul, cei mai mulți, mergem la gara Alexandrovici, unde am rămas peste noapte, în tren, păziți de cazaci și de soldați. (...)

...

Sâmbătă, 5 august – (...) Am scăpat de-o mare grijă, deocamdată cel puțin. Azi noapte s-au mai descărcat încă câteva vagoane la Casa de depuneri, iar noi am dus o mare parte din lăzi la Kremlin. (...).

La ora 3 am ajuns la Kremlin, unde am depus lăzile într-o sală mică și umedă de sub scara corpului de gardă al fostului palat imperial, sală care a fost acceptată, negreșit, fără a fi fost văzută. Cum aici s-au pus depozitele a patru ministere – Culte, Domenii, Externe și Interne – adecă opt vagoane, lăzile s-au așezat fără nici o regulă și rânduială. (...).

Duminică, 6 august – Am arătat celor de drept că sala de la Kremlin e improprie și am cerut mutarea lăzilor de acolo. Am uitat să notez la ziua precedentă că, cu ocazia descărcării de la Kremlin, s-au desfăcut două lăzi ale Externelor – una cu efecte de îmbrăcăminte, cealaltă cu niște unt, care, topindu-se, s-a scurs pe pavaj, spre batjocura noastră de către soldații ruși, care credeau că-n lăzi e numai aur și lucruri scumpe. (...)

Luni, 7 august – (...) Întâlnind pe consul i-am spus de afacerea de la Kremlin. Mi-a răspuns că a intervenit la Petrograd pentru acordarea unui nou local propriu. (...)

Marți, 8 august – Ziua a trecut cu aranjarea lăzilor la Casa de Depuneri. Aranjamentul se face cu rânduială destul de bună. Constatăm că în subsolul ce ni s-a acordat ar fi loc și pentru lăzile de la Kremlin.

Miercuri, 9 august – Ocupați tot cu aranjamentul de la Casa de Depuneri pe care l-am terminat. În subsolul acestei Case avem 48 de lăzi, deasupra 26, iar la Kremlin 99.

...

Vineri, 11 august – Am fost la Casa de Depuneri pentru aranjatul lăzilor de sus. Nu s-a putut face însă nimic, din cauza soldaților, care au cerut, pentru 3–4 ore de lucru, câte 10 R. Directorul Levitzki i-a dat pur și simplu afară.

...

Marți, 22 august – Azi noapte am început mutarea lăzilor de la Kremlin la Casa de Lombard și orânduirea lor acolo. Am dus, în 11 camioane, cam jumătate din ele, cele mai multe ale Ministerului de Externe și Interne, puține ale noastre și ale Domeniilor. Într-o ladă care s-a spart (cum au nimerit-o rușii!) erau sticle de șampanie, iar în alta săpun de rușe. (...)

Miercuri, 23 august – Azi noapte, pe o ploaie torențială, am continuat cu mutarea lăzilor de la Kremlin. Ne-a plouat strașnic. Asemenea și lăzile întrucât automobilele erau deschise. Nu cred însă să fi pătruns apa la obiecte, căci lăzile sunt bine închise. Am decis ca-n caz de ploaie să amânăm evacuarea restului până se îndreaptă vremea. (...).

...

Vineri, 25 august – (...) La noapte ducem și restul lăzilor de la Kremlin. Azi am dus, din sala de jos (subsol) în cea de sus (parter) 29 de lăzi cu tablouri Morțun, ca să se păstreze mai bine.

...

Sâmbătă, 26 august – Azi noapte am transportat, în sfârșit, și restul lăzilor de la Kremlin, dar tot pe ploaie. De dimineață am fost la Casa de Lombard de am inventariat lăzile depuse acolo. Noi avem, în subsol, 142 de bucăți, iar la parter 38, așa că mai trebuie să fie, la etaj, încă 3. Am desfăcut una din lăzile cu tablouri plouate și am constatat că apa, nici măcar umezeala, n-a pătruns înlăuntru la tablouri. (...)

...

Joi, 14 septembrie – Pe o splendidă vreme de vară mergem din nou, mai mulți compatrioți, la păr. Nicodim (Marina, viitor patriarh). Și de rândul acesta s-a bucurat mult de vizita noastră și ne-a mai spus câte ceva de la Sobor. Interesant felul cum dânsul a știut să se impună a fi primit, oficial, lucru la care rușii nici nu se gândeau. La salutare i-a răspuns Mitropolitul Novgorodului, un bărbat cult, fost profesor la Chișinău, care cunoaște pe români și România, unde a călătorit. A amintit tot ceea ce biserica rusească datorește celei românești, începând cu Petru Movilă. Bine de reținut aceste, așa de rare, recunoașteri rusești.

...

Vineri, 6 octombrie – Aflu că ieri guvernatorul militar al Moscovei ar fi spus dlui. Capitanovici că nu garantează pentru paza tezaurului nostru aici și că sfatul său este să ducem acest tezaur în altă parte, în afară de Rusia chiar. Prin directorul Casei de Depuneri care a plecat aseară la Iași lucrul acesta va fi adus la cunoștința guvernului nostru care va trebui să ia o hotărâre. (...)

...

Vineri, 3 noiembrie – S-a isprăvit. Bolșevicii sunt victorioși pretutindeni. (...)

...

Luni, 20 noiembrie – Se vorbește foarte serios de transportarea tezaurului nostru în America, pentru care s-au și urmat tratative între guvernul român și al Statelor Unite. Ce bine ar fi să fie așa, să scap de Rusia și să merg în America unde, lângă siguranța și liniștea ce am găsi, aș putea face și eu ceva de folos, nu numai pentru mine, ci și pentru alții. Aș învăța englezește și aș studia organizarea bibliotecilor publice acolo. (...)

...

Joi, 23 noiembrie – Azi e anul de când a fost ocupat Bucureștiul și azi, crudă și dureroasă ironie a sorții, a început armistițiul încheiat între ruși și Puterile Centrale, armistițiu la care, forțat, a trebuit să adere și armata română. Așa cel puțin scriu gazetele rusești; „Russkoe Slovo”, de obicei bine informată. De altfel, dat fiind situația noastră, o altă atitudine ar fi imposibilă. Misiunea franceză, după aceleași ziare, a și

plecat din Iași la Odessa, iar Brătianu ar fi grav bolnav. Așadar, lichidarea a început și la noi. Ce va urma, bunul Dumnezeu, care ne-a pedepsit așa de crud știe. Mintea omenească nu! Îmi închipui că de acum nu mai poate fi vorba de plecarea în America, ci mai degrabă de întoarcerea la Iași. (...)

...

Joi, 30 noiembrie – (...) De la Iași am fost înștiințat, într-o telegramă către Consul că Consiliul de Miniștri a decis că lăzile Academiei să rămână la Moscova, ceea ce ar putea fi o indicație pentru proiectata transportare a depozitelor în America.

...

Joi, 14 decembrie – De două, trei zile sunt în parte ocupat cu preparativele de plecare. (...)

...

Sâmbătă, 16 decembrie – (...) Pentru rosturile mele de aici am rugat pe dl. Ionescu, tânărul de la Casa de Depuneri, să mă înlocuiască, avizând de aceasta și și pe Consul. (...)

...

Marti, 19 decembrie – Azi noaptea am plecat din Moscova, la 3 (în loc de 10,30)'''³¹.

Dincolo de pagubele materiale pe care un asemenea mod de a gândi și proceda le antrenează, flagrant este, în cazul acestui al doilea transport, atentatul la memoria colectivă, prin risipirea nejustificată a unor prețioase repere istorice și culturale. În mod corect, punerea la adăpost a patrimoniului nostru cultural, sub diferitele lui forme, trebuia să se facă, în primul rând, în baza respectului datorat operelor majore ale înaintașilor. În al doilea rând, pentru protecția corespunzătoare a tezaurului patrimonial, pentru asigurarea sănătății operelor de artă și pentru evidența lor științifică, trebuia să se țină seama de semnalele și/sau neliniștile personalităților bine școlite în domeniu. S-ar fi evitat poate, ca singura culegere de studii referitoare la „*transferul*” făcut de U.R.S.S. în iunie 1956 „*a unui bogat tezaur istoric*”³² românesc, să ne permită astăzi să stabilim cu precizie, ce anume s-a întors acasă și cât de multe valori au rămas la Moscova.

Câțiva autori valoroși (Theodor Voinescu, Corina Nicolescu, George Oprescu, Ion Frunzetti) au participat, prin scrierile lor, la întocmirea compendiului, oarecum eclectic, în conținut: „*Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*”³³. De tip academic, textele convoacă metode și clișee de expunere și expresie. Bazându-se pe o documentare îmbâcsită, lucrarea academicianului George Oprescu, de exemplu, abundă în sintagme laudative, aproximări periculoase și argumente oarecum artificiale, evitând cu discreție, informația asupra existenței vreunui inventar. Referindu-ne doar la elementul cantitativ,

³¹ Lăpedatu Alexandru, *op. cit.*, p. 232–318.â

³² La 12 iunie 1956, presa românească prelua comunicatul Agenției Tass.

nu putem să nu ne minunăm de cifra propusă/impusă de Oprescu: 33 kg aur restituit. Din păcate însă, autorul omite raportarea la realitatea imediată. 33 kg aur restituit față de 9 tone aur depozitat la Moscova. „Sunt în total 33 kg aur, 690 de argint, 22,12 carate de briliante, 30,03 carate de rubine, 184,55 carate de smaralde. (...) Colecția cuprinde 39.320 piese, dintre care **aproximativ 35.000 monede și medalii, 1.350 de tablouri și desene, iar restul, cam 2.500, obiecte de orfevrărie medievală și broderii liturgice, icoane și stofe datând din secolul al XIV-lea, când se fundează primele state bine organizate românești, până la finele sec. al XVIII-lea**”³⁴.

Capitolul intitulat „**Pictura modernă și contemporană**” semnat de același academician oferă confirmarea faptului că nu a existat o evidență științifică, în fapt singurul instrument care putea contura cadrul precis al cunoașterii patrimoniului cultural și artistic exportat. Altfel spus, plutește în paginile studiului un aer de text ezitant, greu de urmărit, fără conținut informațional corect: „*Arta modernă și contemporană, adică, în speță picturile și operele grafice, sunt cea de-a treia grupă a tezaurului ce ne-a fost înapoiat de la Moscova. În număr **aproximativ 1.350 de tablouri, desene, și acuarele, așa cum s-a anunțat în comunicatul Guvernului Sovietic. Ele făceau parte, în 1915, când au fost trimise în Rusia, din colecțiile publice, adică aparțineau Pinacotecii statului, Muzeului Kalinderu, poate Ministerului de Război și chiar Muntelui de Pietate, se zice, și din colecțiile câtorva particulari, dintre cei care puteau face uz de această ocazie salutară și excepțională de a-și pune în siguranță avutul, cum erau miniștrii Morțun și d-rul Angelescu***”³⁵.

Dar faptul că obiectele restituite au fost „*amănunțit descrise, măsurate, cântărite, cele care se puteau cântări, au fost înscrise în inventare, dintre care o serie au fost trimise Statului român, în același timp cu tezaurul, iar altă serie a rămas la Moscova*”³⁶, nu justifică constatarea autorului din pagina 245: „*încă de atunci, falsificatorii se îndeletniceau cu falsuri Andreescu – printre cei din tezaur întâmpinăm vreo patru – ceea ce constituie totuși o formă de omagiu, căci nu se falsifică decât ceea ce are căutare*”, ci poate subliniază încă o dată lipsa referințelor de ordin tehnic și științific. Avem a face, în definitiv, cu o informație trunchiată, atâta timp cât nu aflăm de nicăieri dacă acele falsuri erau falsuri încă de la plecarea din țară sau dacă, nu cumva, în atelierele de restaurare rusești s-au produs și lucruri reprobabile. Speculând asupra faptului că cel puțin 340 de picturi au fost curățate și/sau restaurate în atelierele rusești, Oprescu omite intenționat să amintească nu numai titlul celor patru falsuri din 25 semnate Andreescu, dar și care era starea lor de conservare în momentul exportului.

Dezinteresul față de obiectul cultural, ca rezultat al absenței discuțiilor în multe case, pe stradă, în Parlament pe o temă care falimentase, a fost o realitate în acest al

³³ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., *op. cit.*

³⁴ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., *op. cit.*, p. 11.

³⁵ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., *op. cit.*, p. 233.

³⁶ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., *op. cit.*, p. 11.

doilea transport. În timp ce în Rusia Guvernului Provizoriu se publica un apel prin care li se cerea „*cetățenilor*” să păstreze „*picturile, statuile, casele (...), să nu distrugă „o piatră” din rămășițele trecutului: „păstrați monumentele, clădirile, antichitățile, tipăriturile (deoarece) ele sunt pământul în care noua artă va crește*”, România fără să țină seama de semnalele istoriei manifesta indiferența necunoașterii și ipocrizia politicului față de reperele civilizației noastre, depozitate talmeș-balmeș, atât în localul Casei de Împrumuturi și Depozit al Rusiei (Sudnaia Kassna), cât și la Kremlin, în același compartiment unde fuseseră depuse și casetele din primul transport.

În fine, după mutarea la Iași, Banca Națională a României s-a găsit în scurt timp în imposibilitate de a-și îndeplini una din funcțiile sale esențiale: tipărirea biletelor necesare circulației. Până la sfârșitul lunii iunie 1917, cu acordul autorităților ruse, a fost obținută imprimarea unei cantități impresionante de bilete. Această activitate a continuat la Moscova, unde în iulie 1917, Banca Națională a României a cumpărat o tipografie care a lucrat permanent până la sfârșitul lui decembrie 1917.

În contextul izbucnirii revoluției bolșevice în Rusia, în octombrie 1917, relațiile dintre Rusia și România s-au deteriorat. La **5 noiembrie 1917**, consulul general român Pierre Guerin a trimis o telegramă guvernului de la Iași, sfătuindu-l să ia măsuri grabnice pentru mutarea tezaurului în America și să încerce să obțină din partea Aliatilor o intervenție colectivă pe lângă autoritățile revoluționare pentru a le face răspunzătoare de integritatea tezaurului.

Demersurile efectuate la Paris și la Londra nu au dat rezultatele scontate, Aliții refuzând să garanteze siguranța transportului, iar tratativele cu americanii s-au prelungit până către sfârșitul anului, fără a se ajunge la un rezultat satisfăcător. Fără garanții ferme, guvernatorul B.N.R. a refuzat să consimtă transportul. La **22 ianuarie 1918** V. Antonescu, ministrul român la Paris, scria lui N. Titulescu că Aliții consimt să garanteze doar 310 milioane aur din cel aflat la Moscova, deoarece depozitele Băncii naționale, ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni și ale băncilor particulare, sunt efecte publice, rente de stat și acțiuni ale diferitelor societăți ale căror numere se cunosc putând fi anulate.

Câteva zile mai târziu, însă a urmat ruperea relațiilor diplomatice dintre Rusia și România, iar tezaurul a fost sechestrat de bolșevici. La 13/26 ianuarie 1918, Sovietul Comisarilor Poporului hotărâ:

1. Toate relațiile diplomatice cu România încetează. Legatia română și, în general toți reprezentanții autorităților române se expulsează pe cea mai scurtă cale dincolo de frontieră.

2. Tezaurul României, aflat în păstrare la Moscova, se declară intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur pe care îl va preda în mâinile poporului român.

Hotărârea nu este bineînțeles, simplul produs al unui moment istoric și/sau politic, atâta vreme cât la 5 octombrie 1918, Comitetul Comisarilor Poporului decreta asupra inventarierii și protecției operelor de artă și istorice, punând bazele sistemului inventarului de stat și totodată ale Comisiei de înregistrare și protecție a monumentelor. Însă, această

hotărâre unilaterală a guvernului bolșevic de a rupe relațiile diplomatice cu România va marca momentul în care problema tezaurului românesc de la Moscova a fost transferată în sfera politicului și folosită de guvernul sovietic ca element de presiune.

În urma acestui eveniment, Franța, care la 1747, prin Lafont de Saint-Jenne, definește conceptul de patrimoniu artistic național și care, în 1793, prin cei 52 de membri ai Comisiei Temporare a Artelor, inventariază materialul artistic prevăzut pentru Luvru (deschis la 18 noiembrie în același an), îl însărcinează pe Joseph Noulens, ambasador la Petrograd, cu protecția temporară a intereselor românești în Rusia, încredințându-i și misiunea de a se ocupa special de conservarea tezaurului românesc de la Moscova. La **1 februarie 1918** Noulens comunică faptul că tezaurul românesc de la Kremlin a fost încredințat Puterilor Aliate pentru garantarea restituirii împrumuturilor pe care acestea le făcuseră României în timpul războiului. O zi mai târziu, consulul general francez la Moscova, a luat în primire de la Guerin arhiva Consulatului General Român din Moscova și odată cu aceasta protocoalele de depunere la Kremlin a tezaurului B.N.R., cheile de la încăperea în care au fost depozitate valorile B.N.R., protocoalele de depunere a valorilor Casei de Depuneri și actul de cumpărare a tipografiei B.N.R. Proaspătul consul a intenționat să procedeze și la inventarierea și verificarea valorilor, sigilarea acestora și asigurarea unei gărzi permanente. A renunțat însă, după consultarea cu colegii englezi și americani, considerând suficient să aducă la cunoștința autorităților bolșevice faptul că tezaurul românesc reprezenta în acel moment garanția Aliatilor pentru împrumuturile acordate de aceștia României. Iată în ce mod, Europa civilizată a anulat ceea ce realizează evidența științifică în plus, față de obiectul izolat: crearea conceptului patrimoniu artistic. „**Evidența științifică**”, pe care o tot invocăm, nu e un simplu slogan. Ea ilustrează o viziune, comunică o atitudine pozitivă față de obiect și față de patrimoniu în genere. Inexistența ei, cum a fost cazul celui de-al doilea transport, a anulat practic, posibilitatea obiectului cultural de a transmite și alte mesaje în afara imaginii propriu-zise.

Până în august 1918, când a fost arestat și expulzat din Rusia, cheile de la încăperea în care fusese depozitat tezaurul B.N.R. și aceea de la Sudnaia Kasana au rămas în păstrarea consulului francez, apoi au fost încredințate consulului Danemarcei, care la rândul său le-a încredințat vice-consulului danez, care, obligat fiind să se întoarcă în țara sa, le-a luat cu sine la Copenhaga, urmând să le trimită de acolo Ministerului de Externe al Franței. Chiar dacă dezinteresul față de depozitul românesc la Moscova a fost/este evident, M. Gr. Romașcani afirma că „*în iulie 1918 valorile erau intacte*”.

IV. „Subiectul unei povești fantastice”: Tezaurul românesc de la Moscova, parte a negocierilor între Rusia și România

Încă din **aprilie și iunie 1919**, delegația română la Conferința de pace de la Paris a depus două memorii în chestiunea restituirii tezaurului, rămase fără consecințe, din cauza lipsei de sprijin din partea Aliatilor, îndeosebi a Angliei și Franței.

Încercările de recuperare a tezaurului au rămas de fiecare dată fără rezultat, datorită faptului că partea sovietică a subsumat această chestiune dificilelor probleme

politico-teritoriale care au marcat relațiile dintre România și Rusia Sovietică. În pofida acestui fapt, România a promovat constant o politică de apărare a păcii postbelice și a stabilității în regiune, acționând pentru stabilirea de relații de bună vecinătate cu toate statele din zonă.

Negocieri cu privire la problema tezaurului s-au purtat în **1920 la Copenhaga și Londra**, iar în **1921 la Varșovia**, când reprezentantul Rusiei a promis restituirea tezaurului numai după reluarea relațiilor diplomatice.

În plină epocă a încercărilor de restituire a valorilor sechestrate de bolșevici, s-a vehiculat ipoteza că tezaurul se poate afla în Statele Unite, astfel cum rezultă dintr-un schimb de note din **august 1921** dintre Departamentul de Stat din Washington și Legația Statelor Unite ale Americii din București. Conținutul documentelor (publice de altfel în „*Magazin istoric*”³⁷), indică faptul că autoritățile de la Washington au înregistrat, în prima parte a anului 1921, intrarea în țară sau/și pe piața aurului a unor cantități de metal prețios a cărui proveniență le era necunoscută și făceau investigații pentru identificarea lui. Prin **nota din 14 august 1921** se înțelege că „*s-ar putea ca o parte din cei 500.000.000 lei în monede de aur, depozitat la Moscova de guvernul român în 1917 și garantați (...) de guvernele britanic, francez și rus, să fi luat drumul Statelor Unite*”.

Ajunși aici, nu putem să nu ne întrebăm dacă aceste note/telegrame au fost doar efectul discuțiilor repetate și al zvonurilor care au circulat în diversele medii europene în cursul anilor 1920–1921 sau dacă ele nu relevă cumva existența unor coincidențe fericite sau nefericite. Deocamdată, greu de răspuns.

În schimb, o nouă încercare a guvernului român de a reintra în posesia tezaurului de la Moscova a avut loc în **1922**, cu prilejul **Conferinței internaționale economice de la Genova**. Delegația română condusă de I. I. C. Brătianu a prezentat un amplu memoriu privind istoricul problemei, însoțit de documente care demonstau fără nici un dubiu dreptul de proprietate al României asupra tuturor bunurilor evacuate la Moscova în 1916–1917 și sechestrate de bolșevici. Conferința a hotărât că „*guvernul sovietic rus va restitui guvernului român valorile depozitate la Moscova*”. La **2 mai 1922**, Ministerul de Externe al Franței a comunicat Rusiei Sovietice această decizie, desigur ignorată.

În cadrul **Conferinței de la Lausanne (decembrie 1922 – ianuarie 1923)** delegatul rus a prezentat o formulă de rezolvare globală a raporturilor româno-ruse, la punctul întâi figurând „*recunoașterea sub o formă oarecare de către Soviete a alipirii Basarabiei la România contra tezaurului și bijuteriilor Coroanei*”.

Deși în cadrul convorbirilor româno-sovietice de la **Viena din 1924**, politica românească a fost în sensul despărțirii chestiunii Basarabiei de cea a tezaurului, neimplicând acceptarea vreunui compromis, negocierile s-au soldat din nou cu un eșec. De menționat că în același an, printr-o ordonanță militară, în România a fost interzisă activitatea partidului comunist, efectuându-se numeroase arestări. Pe acest fond, în schimbul eliberării unui spion trimis în România se înființează soviete și organizații

³⁷ Magazin Istoric, nr. 4/1992, p. 25–29.

comuniste, în anul 1926 autoritățile sovietice au propus predarea arhivei Bibliotecii Academiei Române aflată la Moscova și „*repatrierea tuturor prizonierilor români care mai existau pe teritoriul statului sovietic*”.

Însă abia în iunie 1935, după ce cu un an înainte fuseseră reluate relațiile diplomatice dintre România și U.R.S.S., guvernul de la Moscova a hotărât să restituie României o parte din valorile românești pe care le ținea sub sechestru. Presa vremii relatează că ar fi fost vorba de 1445 de lăzi în greutate de 135 mii kg, care cuprindeau doar piese de arhivă și documente de stat. Acest episod a rămas timp de două decenii fără vreo urmare.

Tot în iunie, numai că în 1956 un comunicat de presă anunța că guvernul sovietic a hotărât „*să transfere*” Guvernului Republicii Populare Române o parte din comorile noastre de artă, încredințate spre păstrare Rusiei. Obiectele tezaurului restituit, „*constituit în trei grupe mari: monedele și tezaurul de la Pietroasa, arta medievală, arta modernă și contemporană*”³⁸ au fost prezentate publicului în cadrul unei expoziții găzduite de Muzeul de Artă al Republicii, care s-a deschis în ajunul lui 23 august 1956.

La 3–11 septembrie 1965, într-un timp atât de oportun, adică, în contextul reconsiderării raporturilor dintre Partidul Comunist Român și Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, după Declarația din aprilie 1964, și într-un loc atât de neașteptat de potrivit, adică Moscova, problema tezaurului a fost pusă din nou în discuție. L. I. Brejnev a răspuns delegației române constituită din Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Paul Niculescu Mizil, Manea Mănescu, Corneliu Mănescu, Nicolae Guină și Andrei Păcuraru³⁹, că problema tezaurului „*are o vechime de 50 de ani și ea se referă la socotelile dintre Rusia țaristă și România regală. (...)*

După 50 de ani, deodată, două state socialiste încep să-și amintească de relațiile dintre guvernul țarist și guvernul regal. Pe noi ne-a uimit însăși punerea acestei probleme. Desigur, nici unul dintre noi, participanți la tratative, nu eram la curent cu această chestiune și am ridicat totul în picioare.

Cum arată chestiunea la noi? Din materialele care există, reiese într-adevăr că în decembrie 1916 un reprezentant necunoscut, o figură nu prea reprezentativă – această acțiune a avut loc în condițiile când nemții ocupau țara dvs. și prezentau o mare primejdie – el, chipurile, în numele curții regale, a transmis Comandamentului frontului de sud-vest – comandant era Miloradovici – aceste casete cu tezaur. Este interesantă istoria acestora. Se întâmplă în timpul războiului, ele au fost transmise pe încredere. În general cantitatea totală corespunde cu cea arătată de tov. Bârlădeanu. Însă, când mai târziu, o parte din casete au fost deschise de către guvernul nostru, s-a găsit și încălțăminte a familiei regale. Există o listă care indică ce era în aceste casete: coliere, pantofi, îmbrăcăminte”. Iar dacă „vorbim de documente, există însă și alte documente”, a continuat liderul sovietic. „Există un document din care reiese că România

³⁸ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S. *op. cit.*, p. 11.

³⁹ Discuțiile au început în ziua de 4 septembrie și au fost reluate în 9–10 septembrie; partea sovietică, fiind luată prin surprindere a solicitat timp de gândire. Textul integral al stenogramei se află în fondurile Arhivelor Naționale, arhiva C.C. al P.C.R., fond Cancelarie, dosar 124/1965.

regală are datorii față de Rusia țaristă pentru livrări de armament și alte lucruri în sumă de 300 milioane dolari, ceea ce corespunde cu 274 tone aur”.

În plus, L. I. Brejnev a pus în mișcare o argumentație vastă în slujba susținerii ideii că în condițiile în care cele două țări au stabilit relații de prietenie, în cazul revendicării nu mai este vorba de „900 kg aur sau 300 milioane dolari”, ci de o problemă politică. *„Dacă și noi vom începe să răscolim această problemă veche, ceea ce ar fi împotriva dorinței noastre și a dvs., aceasta ar putea duce în mod inevitabil la apariția unor fenomene nedorite și la aflărea patimilor”.* Cu alte cuvinte, comunismul impus ne obliga.

Toate acestea fiind spuse cu gentilețea studiată a celui care se știe atotputernic, discuția care a avut neîndoielnic și dramul său de teatru, ce a făcut-o încă și mai memorabilă, s-a încheiat fără vreun rezultat.

V. Tezaurul de la Moscova: subiect dificil și actual

În urma evenimentelor răsunătoare care s-au petrecut în decembrie 89, noua clasă politică, (ne)pregătită să-și asume vinovățiile istoriei a contactat **Consiliul European**, care și-a dat acordul de a încerca o mediere între părți. În 1995, delegația română la Adunarea Parlamentară a Consiliului European a inițiat un proiect de rezoluție privitoare la problema tezaurului românesc aflat la Moscova, iar discuțiile purtate cu acel prilej au fost consemnate în **Documentul nr. 7356 din 12 iulie 1995**. În octombrie același an, autoritățile ruse au declinat posibilitatea întâlnirii celor două părți la nivel de experți, motivând că Parlamentul rus tocmai discuta proiectul unei legi privind restituirea de către Federația Rusă a tuturor valorilor care se aflau în posesia sa din timpul celui de-al doilea război mondial și care aparțin altor state. Cum nimic nu se întâmplă fără voie „de sus”, legea respectivă nu a fost votată. Însă, cu ocazia aderării la Consiliul European (1996), federația Rusă s-a angajat, în baza punctelor XI și IV ale **Avizului nr. 193/25.I.1996**, să înceapă negocieri cu țările care reclamă restituirea bunurilor lor aflate din timpul celui de-al doilea război mondial pe teritoriul actual al Federației Ruse.

Cu prilejul vizitei efectuate în 1999 de către un raportor special al Consiliului European, Banca Națională a României i-a pus la dispoziție un dosar cu documente originale privind condițiile în care tezaurul a fost depus spre păstrare la Moscova în 1916–1917, ce anume s-a restituit în timp și ce a rămas în posesia Rusiei.

Cu mai multă discreție, și din considerente evident politice a fost făcută și intervenția/presiunea unei întregi serii de personalități politice. Debutul a fost evidențiat de Adrian Năstase, ministru de externe (pe atunci) care alături de omologul său sovietic Alexandr Besmertnih parafează la **22 martie 1991** Tratatul de colaborare, bună vecinătate și prietenie dintre URSS și România. Documentul încearcă să adapteze retorica și instrumentele de tip Helsinki, concepute în plin război rece, la o Europă marcată de probleme diferite: revendicări teritoriale și lupte etnice, lucidități economice, nesiguranță socială și sărăcie, libertăți tolerante etc.

Doă săptămâni mai târziu (**4 aprilie 1991**) președintele Ion Iliescu va semna acest Tratat, alături de Mihail Gorbaciov, cu prilejul vizitei oficiale pe care o face la

Moscova. La limita de sus a discuției, a fost abordată și problema tezaurului, expediată rapid, desigur. Întrebând despre soarta tezaurului, Ion Iliescu a primit un răspuns deja celebru: „*nu cunosc problema dar mă voi informa*”. Astfel, sintagma lui Nietzsche „*voință de putere*” era încă o dată demonstrată.

După eșuarea puciiului de la Moscova din **august 1991**, URSS dispărea de pe harta lumii, locul acesteia, ca subiect internațional, fiind preluat de Federația Rusă. România semnase, deci, un pact cu o fantomă. Oricum, Tratatul de bază dintre cele două țări nu a fost validat vreodată de Parlament din cauza neînțelegerii pe problema denunțării Pactului Ribbentrop-Molotov și a restituirii tezaurului României.

În perioada cuprinsă între **1991 și 1995** atitudinea rece și critică a României și Rusiei a fost temperată de definirea pozițiilor ambelor părți, precum și a cadrului juridic al Tratatului. În acest sens, pe linie parlamentară s-au întreprins mai multe vizite: cea a președintelui Consiliului Federației (Camera superioară a Parlamentului din federația Rusă) din iunie 1995; cea a președintelui Dumei de Stat (Camera inferioară a Parlamentului din Federația Rusă) din ianuarie 1997; și cea a ministrului de externe, în aprilie 1996. Aceste întrevederi, însă, nu au pus capăt problemelor dintre cele două părți.

Între anii **1996 și 2000** s-a pus accentul pe negocierea tratatelor de bază cu țările vecine României, acest lucru fiind condiționat de criteriile de preaderare la structurile euro-atlantice. În aceste condiții, Tratatul de bază cu Rusia a trecut în planul secund, iar discuțiile pe marginea acestuia au fost, deocamdată, date uitării. Mult mai importante însă, au devenit relațiile bilaterale cu vecinii. Au fost încheiate Tratatate de bază cu Ungaria (1996) și Ucraina (1997) și a fost definitivat Tratatul cu Republica Moldova.

Noul context internațional creat de acel 11 septembrie 2001, a anulat atitudinea convențională, rigidă „apropiind” Rusia de America în lupta comună împotriva terorismului internațional. În aceste împrejurări, au apărut și „*cedările*” Rusiei în problema aderării României la NATO și la Uniunea Europeană.

În luna **octombrie 2001** PSD a demarat discuțiile pe marginea Tratatului de bază cu Rusia. Acestea au intervenit, oarecum, brusc, chestiunea autorității generale, politice și/sau culturale nefiind încă deschise interogării. De aceea, răspunsul cu care s-a întors președintele Camerei Deputaților, Valer Dorneanu, de la Moscova a surprins atât elita conducătorilor, cât și mulțimea debusolată, viciată structural.

Astăzi, când lumea românească alunecă spre confuzie, clasa politică se găsește în fața unui examen dificil, a cărui încărcătură nu este doar simbolică, patriotică sau patriotardă. Relațiile cu bătrâna și obosita Rusie au fost, cel puțin în secolul XX, piatra de încercare a fiecărui regim. De modul în care acestea au acționat mecanismul politic, în sens corector și/sau modelator, a depins, de cele mai multe ori, direcția și sensul de dezvoltare a țării.

În cazul de față, lucrurile sunt relativ limpezi: este nevoie de un acord bilateral, un acord care nu a fost niciodată încheiat între noile regimuri rezultate după ultimul deceniu al secolului trecut. Încheierea acestui acord este însă condiționată de rezolvarea disputelor legate de trei probleme. Acestea sunt: restituirea tezaurului, denunțarea pactului

Ribbentrop-Molotov (cerințe ale părții române) și neaderarea la un pact ostil Rusiei (cerința părții ruse, care vizează însă, în mod direct relația României cu NATO).

Soluțiile ce decurg din aceste tipuri de abordare principal diferite asupra remedierii diferendelor, sunt de două feluri: primul are în vedere o rezolvare utilitaristă care, în mod evident, vizează maximizarea beneficiilor. Din această perspectivă, intențiile celor care poartă responsabilitatea acestui timp de tranziție par perfect îndreptățite. Renunțarea la cerințele referitoare la pact și la tezaur ar genera, pe cale de consecință, relansarea relațiilor cu federația Rusă. Importanța la care ne referim este politică, socială, culturală și nu în ultimul rând economică. Din punct de vedere economic, s-ar redeschide poarta exporturilor spre Rusia și s-ar reglementa problemele generate de importurile energetice. Din punct de vedere politic, se poate intui că reglementarea relațiilor cu Rusia ar determina și o clarificare a relațiilor cu Republica Moldova, provenind din domenii distincte, avantajele sunt majore. Problema serioasă/decisivă însă, derivă din semnificația simbolică a acestei abordări. Pentru buna credință a celor neavizați, însă, soluția utilitaristă poate părea, raportat la haloul de informații mai curând nespecifice, nu un compromis, ci o lipsă acută a simțului istoric. O întrebare se impune: poate guvernul actual să evite pericolul decepției?

Vizând libertățile tolerante ale democrației, cel de al doilea fel de remediere a diferendelor, trebuie să țină seama cu orice preț respectarea unor principii și a unor valori fundamentale. Asumarea acestora se poate face numai în urma deciziilor politice, legitimate desigur, de întreaga națiune. Soluția sugerează susținerea restituirii tezaurului și imperativul denunțării Pactului Ribbentrop-Molotov.

Începând cu **6 mai 2003**, zi în care miniștrii de externe ai României și Rusiei, Mircea Geoană și Igor Ivanov au parafat, la București, la București Tratatul politic româno-rus, acest punct de vedere nu mai poate fi luat în discuție. Atât Geoană, cât și Ivanov au repetat cu obstinție că problema tezaurului și denunțarea Pactului Ribbentrop-Molotov au fost plasate unei comisii româno-ruse, alcătuită din specialiști în domeniu (istorici, economiști) care urmează să evalueze „*într-o perioadă rezonabilă*” aceste subiecte, să găsească soluții „*unanim acceptabile*” și să propună, prin urmare, recomandări părților implicate. Toate aceste lucruri nu sunt înscrise însă în Tratatul de bază, ele făcând obiectul unei **Declarații politice comune**, ce urmează a fi semnată de cei doi miniștri de externe **la începutul lunii iunie, o dată cu semnarea Tratatului**, de către președinții Iliescu și Putin. În acest context, „*iritarea*” șefului diplomației de la Moscova provocată de insistența ziariștilor față de complicata temă a tezaurului, nu mai miră pe nimeni. „*Emoțiile sunt bune la teatru, nu în diplomatie. De 10 ani am încercat să rezolvăm problemele existente pe baza emoțiilor și nu am reușit*” a declarat Igor Ivanov, referindu-se la dezamăgirea demobilizatoare pe care o stârnește în rândul publicului intelectual subiectul tezaurului depozitat între 1916 și 1917 la Moscova.

Însă, nici manifestările lehamitei generalizate și nici balcanica târguială politică nu vor ajuta la (re)aducerea în țară a stocului de aur al Băncii Naționale a României, a celei mai mari părți a bijuteriilor M.S. Regina Maria și a valorilor noastre culturale. Pentru recuperarea tezaurului național trebuie mai întâi să ne recăpătăm speranța că

putem face acest lucru. Or, acest tip de simțire nu poate face obiectul unei negocieri sau unui document care se poate anexa la Tratatul bilateral.

Tocmai în timpurile acestea când cheltuiala de energie politică devine aproape inutilă, a ne alătura celor care apără patrimoniul cultural printr-un studiu problematizat asupra tezaurului românesc de la Moscova, echivalează cu un act de conștientizare a responsabilității ce revine fiecărei generații față de moștenirea trecutului.

Bibliografie

1. Bibicescu G. I. – Opt ani în Banca Națională a României, București, 1921.
2. Georgescu Vlad – Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre, Editura Humanitas, București, 1992.
3. Kirîțescu C. – Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916–1919, vol. II.
4. Lăpădatu Alexandru – Scrieri alese: articole, cuvântări, amintiri, Editura Dacia, Cluj, 1985.
5. Magazin Istoric nr. 4/1992, București.
6. Mihail Alexandru F. – Noi completări despre tezaurul de la Moscova. D. D. Pătrășcanu ne dă interesante amănunte, Dimineața din 27 iulie 1933.
7. Moisiuc Viorica – Romania's Treasure evacuated in Moscow in 1916 and confiscated by the soviets – A Present International Problem, Ed. Augusta, Timișoara, 2001.
8. Oprea Ioan – Ocrotirea patrimoniului cultural, Editura Meridian, București, 1986.
9. Pătrășcanu D. D. – În fața națiunii, Editura H. Steinberg & Fiul, București, 1925.
10. Romașcanu Mihai Gr. – Tezaurul românesc de la Moscova, editura Fundației, București, 1934.
11. Rosetti Radu R. – Mărturisiri (1914–1916), Editura Modelism, București, 1997.
12. Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958.
13. Șvirdkovski Oleg –
14. Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova, Editura Fundației Culturale Magazin Istoric, București, 1999.

SUMMARY

The Romanian Treasure in Moscow

On December 15, 1916, loaded in 17 waggons plus four others carrying 200 guardians and 2 delegations of the Romanian Bank, the treasure of the National Bank of Romania and the jewels of Her Majesty Queen Mary of Romania were shipped to Moscow, „to be held in safety”.

On July 27, 1917, another part of the NRB treasure, together with values „of various banks, loan banks, archives and museal funds brought to Jassy” were also types of objects shipped. A comment is being made upon the conjunctures and upon the way the shipments were performed.